

İNGİLİS DİLİNİN LÜĞƏT TƏRKİBİNİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİ YOLLARI

Giriş. Dil cəmiyyətin inkişafı üçün çox lazımlı bir vasitədir. Cəmiyyətdə dilin başlıca rolu onun əsas ünsiyyət vasitəsi olmasıdır. Dilin başqa əlaməti isə ondan ibarətdir ki, o bir neçə ilin məhsulu deyil, dil əsrlər boyu yaranır və inkişaf prosesi keçərək get-gedə formalaşır, zənginləşir. Dili yaradan xalqdır, elə buna görə də dilin taleyi onu yaradan xalqın taleyi ilə bağlı olur. Xalqın öz mədəni ehtiyaclarını ödəmək üçün işlətdiyi normalaşdırılmış ədəbi dil elmi və bədii əsərlərdə, mətbuatda və idarələrdə, televiziya, radioda, məktəblərdə işlədilən bir dildir. Ədəbi dilin normalaşdırılması o deməkdir ki, onun lüğət tərkibi ümumxalq dilinin zəngin söz xəzinəsindən seçilir, ayrılır, sözlərin mənası və işlənmə məqamları, tələffüz tərzü və yazılış qaydası müəyyən prinsipə tabe edilir, sözdüzəltmə ümumi qaydada aparılır, ədəbi dil dialektlərə, loru dilə, jarqonlara qarşı qoyulur. Danışıq dilindən çox-çox sonralar meydana gələn ədəbi dildə məhdud qaydalar, normalar hakimdir. Ədəbi dil üçün səciyyəvi bir cəhət də onun zəngin üslublar sistemində malik olmasıdır (1, s. 140).

Ədəbi dilin izahından göründüyü kimi, o, müəyyən norma və üslublara malikdir. Bəzi dilçilər isə dildə normaların olmasını zəruri hesab etməmişlər. Onların fikrincə dilin inkişafına heç nə qarışmamalıdır, yoxsa dil öz təbiiliyini itirər və məhv olar. Buna baxmayaraq, peşəkar dilçilər dilin məhz normalarla tənzimləndiyini qeyd edir.

A.Qurbanov yazır: “Ədəbi dil norması dedikdə cəmiyyət üzvləri tərəfindən qəbul edilmiş məcburi hər hansı bir qayda nəzərdə tutulur” (4, s. 568). Hər bir dilin leksikasında leksik vahidlər sürətlə artır, çoxalır, yeniləşir və dəyişir. Dilin bu səviyyəsi ictimai- mədəni və iqtisadi inkişafı özündə daha çox əks etdirir. Bu prosesə müasirləşmə və qloballaşma kimi geniş miqyaslı hadisələr də öz ciddi təsirini göstərir. Dünya sürətlə dəyişir, yenilənir və bu proses hər şeydən öncə öz ifadəsini dilin leksikasında tapır. Çünki dünyada baş verən inkişafa uyğun olaraq hər gün yeni leksik artım baş verir və bunların dildə ifadə olunması ilə bağlı problemlər yaranır.

Yeni sözlər dilimizə İKT-lərdən və KİV-dən gəlir. İlk növbədə yeni sözlə təması internet, televiziya, radio və yazılı mətbuat qurur. Bu təmasla söz ilk dəfə olaraq düşdüyü yeni dil mühitində öz yuvasını qurur.

Yenilənən məfhumlar, əşyalar arasında yaşadığımız dünyanın söz gerçəkliyi də buna uyğun olaraq dəyişir. Lüğətlər yeni sözlərlə dolur, ünsiyyət zamanı işlədilən alınma sözlərin sayı artır. Bu vəziyyətdə əlbəttə ki, dil öz ehtiyatlarını səfərbər etməyi bacarmalıdır (9, s. 220). Dilin lüğət tərkibi mürəkkəb və dinamik sistem olub cəmiyyətdə baş verən dəyişiklikləri özündə əks etdirir. Dillərin tarixi, coğrafi, siyasi, ictimai-mədəni amillərin təsiri ilə daim müəyyən dəyişikliklərə uğraması məsələsini tarixi dilçilik araşdırmasıdır. Lakin müasir dövrdə dil – mədəniyyət – cəmiyyət əlaqələrinin, başqa sözlə, sosial və mədəni amillərin dilin zənginləşməsinə təsiri sahəsində araşdırmalar üstünlük təşkil edir. Dil amillərinin insan fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə etməsi onun sosioloji baxımdan araşdırılmasını zəruri edir. İnsan amili sivilizasiyanın dilə artan təsiri, dil və cəmiyyətin qarşılıqlı asılılıq münasibətini aşkara çıxarır. “Dil cəmiyyətin elmi, mədəni həyatının inkişafında da başlıca vasitələrdən biri olmuş və indi də belə bir mühüm vasitə olaraq qalır.” Dil yalnız cəmiyyətdə inkişaf edir (8, s. 134).

Dilin leksik layını təşkil edən sözlər işlədilmə dairəsinə və etimoloji mənbəyinə görə təsnif edilir. İnsanların müxtəlif dünyagörüşünə malik olmaları, bilik-təhsil səviyyəsinin fərqli olması və müxtəlif işyerlərində işləmələri ilə əlaqədar olaraq onların söz ehtiyatı eyni miqdarda olmur, birinin ümumi söz ehtiyatı çox, digərininki isə az olur (7, s. 135).

Dildə hansı proseslərin baş verdiyini bilmək üçün dilçiliyin yeni formalaşmış sahəsi olan sosiolingvistik dilin sosial-lingvistik aspektdən, yəni dilin necə dəyişilməsindən çox, hansı səbəblərə görə dəyişilməsini araşdırır. Sosiolingvistik amillər dilin dəyişikliklərə uğramasının başlıca səbəbi kimi göstərilir. D.Kristalın fikrincə, dildə dəyişikliklərin baş verməsinin səbəbi dilin struktur xüsusiyyətləri (fonetik sistem, qrammatik struktur, lüğət tərkibi və s.) və cəmiyyətin xüsusiyyətləri (coğrafi şərait, dilə lazımı şəkildə yiyələnməmək, insanların sosial statusu və s.) ilə bağlıdır. (10, s. 24)

Demək olar ki, bütün müasir dillər başlıca olaraq öz daxili imkanları və ümumxalq dili əsasında inkişaf edir. Siyasi-iqtisadi proseslər, elm və texnikanın inkişafı, media və mədəniyyət və turizm sahəsindəki əlaqələr, dünyaya inteqrasiya dilin bütün sahələrini əhatə edir. Buna görə də həmin imkanlar dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsi üçün başlıca mənbədir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu hadisə dilin varlığını və onun müstəqilliyini şərtləndirən əsas amillərdən sayılır.

Lüğət dilin ən sürətlə inkişaf edən hissəsidir. Hər bir dilin lüğət tərkibi o dildə danışan xalqın maddi və mənəvi səviyyəsi yüksəldikcə artır, çoxalır, zənginləşir. Müasir dövrdə ingilis dili lüğət tərkibi zəngin olan dillərdəndir.

Dilin lüğət tərkibi həm daxili imkanları əsasında, həm başqa dillərdən keçən sözlərin vasitəsilə, həm yeni sözlərin yaranması hesabına zənginləşir. Çünki, öz tarixi və mənşəyi etibarilə bu yolla əmələ gəlmiş yüzlərcə sözlər müasir ədəbi dilin lüğət tərkibində elə dəyişmiş və elə bir formaya düşmüşdür ki, onların nə zaman əmələ gəldiyini, həm də hansı yolla əmələ gəldiyini müəyyənləşdirmək çox çətin olur. Ədəbi dildə sözlərin leksik yolla əmələ gəlməsində və zənginləşməsində mühüm mənbələrdən biri onun dialektləridir. Doğrudan da dialektlər ədəbi dilin lüğət tərkibini zənginləşdirən tükənməz bir mənbədir. Ümumiyyətlə, məlumdur ki, hər hansı bir ədəbi dil o dilin bu və digər dialekti əsasında formalaşır (2, s. 20). Dialekt sözləri ədəbi dilə müntəzəm olaraq söz və ifadələr verir ki, həmin söz və ifadələrdən, frazeoloji birləşmələrdən, ədəbi dildə yazıçı, alim, publisist, müəllim, radio və mətbuat işçiləri istifadə etməklə dialektizmləri bilavasitə ədəbi dil normasına çevirir. Şairlərin, yazıçıların, alimlərin əsərlərində işlənən dialekt sözləri geniş oxucu kütləsi tərəfindən oxunur, qəbul edilir, mənimsənilir və özünə hüquq qazandıqda isə ədəbi dil normasına çevrilərək dilin lüğətinə daxil olur. Hətta onlarca frazeoloji vahidlər də ədəbi dilə dialektizmlərdən keçmişdir. Alimlər öz əsərlərində dialekt sözlərindən, əsasən, termin yaradıcılığında

³⁴ Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

istifadə edirlər. Qərb dilçiliyində bəzi dilçilər düşünür ki, ədəbi dil normaları əhalinin daha çox hissəsi tərəfindən istifadə edilən olmalıdır. D.Cons bu fikrə qarşı çıxaraq bildirdi ki, dilin hər hansı formasının normalaşdırılmış ədəbi dil şəklinə gəlməsi bu ədəbi dildən istifadə edənlərin sayı ilə müəyyənləşdirilmir (10). O, buna misal olaraq, ingilis ədəbi dilini göstərir və qeyd edir ki, əhalinin yalnız 1/3 hissəsi ədəbi dildə və ya cənubi ingilis dilində danışır. Qalan hissə isə hesab edirlər ki, ədəbi dil normaları üçün coğrafi, iqtisadi, siyasi, hərbi və mədəni faktorlar əsas götürülməlidir. Belə ki, məhz bu faktorlar ingilis dilinin cənub dialekti əsasında formalaşmasında və özünü ədəbi dil kimi təsdiq etməsində iştirak etmişdir. Əgər Amerikada məskunlaşan əhali cənubi İngiltərədən olmasaydı, bu region siyasi proseslərdə iştirak edib iqtisadiyyata nəzarət etməsəydi, hərbi gücdən istifadə edib bu dialekti yer kürəsinin müxtəlif istiqamətlərində yaymasaydı və beləliklə mədəniyyətin, ədəbiyyatın inkişafına şərait yaratmasaydı, bəlkə də heç bir dialekt ədəbi dilə çevrilməz və müəyyən normalar çərçivəsinə düşməzdi. Həmçinin ədəbi dili dialektlərdən fərqləndirən xüsusiyyətlərdən də bəhs etmək lazımdır.

Ədəbi dili dialektlərdən fərqləndirən xüsusiyyətlərə baxmayaraq, qeyd etdiyimiz kimi, ədəbi dil məhz dialektlər əsasında formalaşır. Onlardan biri daha üstün götürülür, lakin tam üst-üstə düşmür. “Ədəbi dil” – izahlı dilçilik terminləri kitabında da məhz belə izah edilir.

Dialektizmlər – müəyyən ərazidə məhdud dairədə işlədilən dialekt və şivə sözlərinə deyilir (3, s. 308). Hər bir ədəbi dilin formalaşmasında onun dialektləri mənbə olmuşdur, həmçinin dialekt leksikası ədəbi dilin zənginləşməsində də böyük rol oynamışdır. Əgər inkişafın ilkin mərhələlərində ədəbi dilə dialektlər təsir edirsə, sonradan isə ədəbi dil dialektlərə təsir etməyə başlayır və nəticədə dialektlərlə ədəbi dil arasında fərqlər azalır. İngilis dili mürəkkəb, ali ideyaları, cəmiyyətin inkişaf qanunlarını nəzəri şəkildə ifadə etməyə qadir olan bir dildir. Onun lüğət tərkibi olduqca zəngin və rəngarəngdir. Onun lüğət tərkibinin inkişafı prosesində sabit söz yaradıcılığı sistemi meydana çıxmışdır. Dilin söz yaradıcılığının heç bir ünsürü dilin qrammatik quruluşu xaricində deyil, onun qrammatik strukturları daxilində yaranaraq inkişaf etmişdir (2, s. 5).

Yeni söz və ifadə yaratmaq ingilis dilində daha çox məhsuldar olub, elm, texnika, sənaye, ədəbiyyat, mədəniyyət və s. sahələrin sürətlə inkişafı fonunda yüzlərcə söz və ifadələrin yaradılmasına səbəb olur. Yeni sözlərin dilə daxil olması, mövcud olan sözlərin yeni məna kəsb etməsi nəinki əvvəlki dövrlərlə müqayisədə hiss edilir, həm də müasir dövrdə bu hadisələrin birbaşa şahidi oluruq. Ən çox yeniliklər 1990-cı ildən sonra baş vermişdir. Bu yeniliyə səbəb dünyanın internetlə təmin olması, informasiya texnologiyalarının inkişafı olmuşdur. Belə ki, müasir texnologiyanın inkişafı şoxlu sayda yeni sözlərin yaranmasına və mövcud sözlərin yeni məna almasına səbəb olmuşdur.

Ümumiyyətlə, Müasir dövrdə beynəlxalq əlaqələrin sürətli inkişafı, qloballaşma, dünyaya inteqrasiya, qərb mədəniyyətinin təsiri, internetdən müxtəlif dillər üçün istifadə bütün dillərə öz təsirini göstərir. İngilis dilinin leksik laylarının zənginləşməsində onun variantlarının çox böyük rolu olmuşdur. Bir sözlə, ingilis dilinin lüğət tərkibinin alınma sözlər hesabına zənginləşməsi geniş əhatəyə malikdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Adilov M.İ. Verdiyeva Z.N. Ağayeva F.M. İzahlı dilçilik terminləri, Bakı, maarif 1989, s.140
2. Cəfərov S. “Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı”, Bakı 1960, ADU
3. Həsənov Ə.M. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası, Bakı, maarif 1987, s.17. üm. 308 s.
4. Hüseynova A. Qloballaşma dillərin qarşılıqlı təsirinin sosial amili kimi, “XXI əsr mədəni paradiqması multi-mədəni aspektdə”, Respublika elmi- praktik konfransının materialları, Bakı – 2014, 234 səh. 12
5. Qurbanov A.M. Ümumi dilçilik 2 cildə I c, Bakı, Maarif 1989, 568 s.
6. Rüstəmov A. Sosial linqvistikanın aktual problemləri. Bakı: Adiloğlu, 2005, 232 s.
7. Rüstəmov A. Müasir dövrdə Azərbaycanda etnodil prosesləri, «Qartal» nəşr., B., 2001, 91 s.
8. Şilkürova A. Dil təfəkkür və mədəniyyət əlaqəsi Rus dilində: 18. Ворно Е.Ф, Кащеева М.А., Малишевская Е.В., Потапова И.А. Лексикология английского языка. Л.: Государственное учебно- педагогическое издательство, 1955, с. 171
9. Джафаргулиев М.А. Проблемы национального языка судопроиз - водства в правотворческом и правоприменительной деятельности на современном этапе. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Москва, 1990, 439 с. 20. Мамедов Ф. Культурология. Баку: Симург, 2002, 534 с.
10. Chen G.M., Starosta W.J. Foundation of Intercultural Communication – Needham Heights MA: Allyn and Bacon, 1998
11. Crystal D. Style: The varieties of English, 2nd edition, London, 1987 28. Dundes A. The Study of Folklore. Prentice-Hall, Englewood Cliffs. N.Y., 1965
12. <http://www.cahid.info/archives/1737>

İNGİLİS DİLİNİN LÜĞƏT TƏRKİBİNİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİ YOLLARI XÜLASƏ

Dünyada hər bir dilin söz ehtiyatı vardır. Lüğət tərkibi dilin əsasını təşki edir. Dilin zənginliyi onun lüğət tərkibinin zəngin olmasından asılıdır. İngilis dilinin də zəngin lüğət tərkibi vardır.

Məqalə ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsi yollarına həsr olunmuşdur. Məqələnin yazılması üçün müxtəlif elmi ədəbiyyatlardan istifadə edilmişdir.

СПОСОБЫ ОБОГАЩЕНИЯ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА РЕЗЮМЕ

В мире у каждого языка есть словарный запас. Содержание словаря - основа языка. Богатство языка зависит от богатства его словарного запаса. Также в английском есть богатый словарный запас.

Статья посвящена способам пополнения словарного запаса английского языка. Различная научная литература была использована в написании.

**THE ENRICHMENT METHOD OF THE ENGLISH DICTIONARY
SUMMARY**

Every language in the world has a vocabulary. The content of the dictionary is the basis of the language. The richness of a language depends on the abundance of its vocabulary. Also, in English has a rich vocabulary.

The article is devoted to ways of replenishing the vocabulary of the English language. The different scientific literature was used in the writing of the article.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova